

UTVRĐIVANJE KVANTITATIVNIH ODNOSA U HRVATSKOSRPSKOM JEZIKU

Božidar Finka

(Svršetak)

Uzevši opće vrijednosti svojih mjerenja, Miletić je došao do ovih zaključaka o kvantitativnim odnosima samoglasnika u naglašenim i nenaglašenim slogovima:

a) »da je u izgovoru svih objekata bez razlike akcenat / duži od akcenta ○ ... Prosečno je akcenat / 1,07 puta duži.

b) da je takođe \ u izgovoru većine ... objekata duži od ∕: za 3/100 ... do 18/100 ... dužina ∕. U izgovoru tri ... objekta je međutim za 5/100—11/100 dužina ∕ kraći ...«

Nadalje, po Miletiću, izlazi da je naglasak ○ prosječno 2,21 put duži nego naglasak ∕, a naglasak / 2,29 puta nego naglasak \. Jednako je tako samoglasnik u slogu pod naglaskom ∕ duži prosječno 1,38 puta, a pod naglaskom \ 1,59 puta nego isti samoglasnik u nenaglašenu slogu. Važan je, napokon, zaključak da je samoglasnik u slogu pod naglaskom ○ 1,26 — 1,81 put duži nego dugi nenaglašen samoglasnik u identičnom položaju. Dok je dakle samoglasnik u slogu pod naglaskom ○ prosječno 2,21 put duži nego pod naglaskom ∕, samo je 1,26 — 1,81 put, odnosno prosječno 1,53 puta duži nego dugi samoglasnik u nenaglašenu slogu. To pruža karakterističan podatak da su dugi samoglasnici u nenaglašenim slogovima prosječno znatno duži ne samo od kratkih samoglasnika u nenaglašenim slogovima nego i u naglašenima. Sličan je podatak B. Miletić ponovio i u svojoj *Fonetici*⁵ 1952. god. na str. 100: »Dugi akcentovani vokali su otprilike dva puta duži od kratkih akcentovanih vokala koji im odgovaraju, a akcentovani (kratki i dugi) vokali su redovno duži od neakcentovanih (kratkih odnosno dugih). Iako su ∕ i \ kratki akcenti, a ○ i / dugi, ipak među njima postoje izvesne razlike: / je redovno nešto duži od ○, dok je tipični ∕ duži od \ i to više puta znatno.« B. Miletić je dakle i sve do 1952. godine ostao pri svim svojim prijašnjim gledištima, jedino je donekle preinačio podatke o kratkim naglascima tvrdeći da je samoglasnik u slogu pod naglaskom ∕ prosječno i pretežno duži nego pod naglaskom \. Miletićeva istraživanja nisu ostavila jačega traga ni u teoretskim raspravama o jeziku ni u jezičnim priručnicima. A kako se poslije Miletića malo tko bavio kvantitativnim odnosima hrvatskosrpskih glasova, to se na tom jezičnom području dugo osjećala potreba ponovnoga zahvata. Takvi su se zahvati pojavili u najnovije vrijeme.

Između ostalih karakterističan je u tom pogledu rad Josipa Tomića »Fiziologija i funkcija uzlaznog i silaznog akcenta u genitivu plurala imenica«⁶. Piscu svakako pripada zasluga što je oživio jedno važno i aktualno jezično pitanje i

⁵ Osnovi fonetike srpskog jezika, Znanje, Beograd, 1952, str. 1—120.

⁶ Filologija, 4, Zagreb, 1963, str. 177—190.

što je upotrijebio najpreciznije aparate da mu zaključci budu što egzaktniji. Kako, međutim, govori samo o kvantiteti genitiva množine imenica, njegovi su rezultati i suviše ograničeni da bi mogli imati opću primjenu u ovom razmatranju o kvantitativnim odnosima. Osim toga, način njegova prikazivanja dopušta mišljenje da je oblik genitiva množine uzeo izdvojeno, bez konteksta, pa je i to smetnja da njegovi podaci posluže kao objektivne veličine.

Visok je domet sličnoga nastojanja rad Pavla Ivića i Ilse Lehiste »Prilozi ispitivanju fonetike i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku«⁷. Budući da se pitanje odjednom postavilo u svom svojem opsegu i da se isto tako na svoj način nastojalo odjednom riješiti, potrebno je izložiti kako su pisci došli do svojih zaključaka i kakvi su im zaključci, kako se ti zaključci odnose prema nekadašnjem Maretićevu i drugim rješenjima (i prema onom što se do sada u nas intuitivno provodilo) i koliko se može smatrati da je radom Ivić-Lehiste pitanje relativnih kvantitativnih odnosa u hrvatskosrpskom jeziku pomaknuto naprijed, a koliko da je konačno riješeno.

Pisci su objektivni, kao što su i njihovi rezultati objektivni, i ni jedan nas čas ne ostavljaju u nedoumici kako su do njih došli. Kao informator poslužio je sam prof. Pavle Ivić koji govori jezikom »kakav upotrebljavaju intelektualci u Vojvodini, ali sa bitno ublaženim regionalnim karakteristikama« (str. 35). Primjenjujući suvremena tehnička sredstva i suvremene znanstvene metode, pisci su izvršili mnogostruka mjerenja svih naših samoglasnika u slogovima pod svim našim naglascima i izvan naglašanih slogova. Iako relativna kvantiteta pojedinih glasova varira, tako da je npr. samoglasnik *i* u slogu pod naglaskom ∖ kraći nego samoglasnik *e* pod tim istim naglaskom, a razlike su i u kvantiteti drugih samoglasnika pod istim naglaskom, pisci su ipak izračunali prosječne kvantitativne odnose svih samoglasnika u slogu pod istim naglaskom i u nenaglašanim slogovima i dobili ove relativne kvantitativne veličine, izražene u centisekundama⁸:

a) u slogu pod naglaskom

$$\backslash = 13,7 \quad \diagdown = 13,8 \quad \circ = 21,0 \quad / = 19,9$$

b) u slogu s fonološkom kraćinom neposredno iza naglaska

$$\backslash = 9,5 \quad \diagdown = 9,9 \quad \circ = 9,5 \quad / = 9,5$$

c) u slogu s fonološkom dužinom neposredno iza naglaska

$$\backslash = 13,8 \quad \diagdown = 15,7 \quad (\text{za } \circ \text{ nema potvrde}) \quad / = 14,8$$

⁷ Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske, VI, str. 31–71, s ilustracijama, Novi Sad, 1963.

⁸ Uzimam u obzir samoglasnike u nenaglašanim slogovima samo neposredno iza naglašanih. Ne uzimam u obzir samoglasno *r* u naglašenom slogu niti samoglasno *r* u nenaglašenom slogu.

Da bi dobivene relativne kvantitativne veličine bile što usporedljivije međusobno i prema odgovarajućim veličinama koje je odredio T. Maretić, izvršit ćemo najprije još jednu operaciju, i to tako da ćemo ih podijeliti koeficijentom 3. Na osnovi takva računanja kvantitativni su odnosi naših samoglasnika u slogu pod pojedinim naglascima i u nenaglašenim kratkim i dugim slogovima (uzimam u obzir samo nenaglašene slogove neposredno iza naglašenih) ovi:

a) u slogu pod naglaskom

$$\circ = 7,00 \quad / = 6,63 \quad \backslash = 4,60 \quad \backslash\backslash = 4,57$$

b) u slogu s fonološkom kračinom neposredno iza naglasaka

$$\circ = 3,17 \quad / = 3,17 \quad \backslash = 3,30 \quad \backslash\backslash = 3,17$$

c) u slogu s fonološkom dužinom neposredno iza naglasaka

$$(\text{za } \circ \text{ nema potvrde}) \quad / = 4,93 \quad \backslash = 5,23 \quad \backslash\backslash = 4,60$$

Ako sada iz istih razloga samoglasnik u slogu pod naglaskom $\circ$ odredimo sa 100%, dobit ćemo relativne kvantitativne vrijednosti samoglasnika izražene u postocima

a) u slogu pod naglaskom

$$\circ = 100\% \quad / = 94,76\% \quad \backslash = 65,71\% \quad \backslash\backslash = 65,24\%$$

b) u slogu s fonološkom kračinom neposredno iza naglasaka

$$\circ = 45,24\% \quad / = 45,24\% \quad \backslash = 47,14\% \quad \backslash\backslash = 45,24\%$$

c) u slogu s fonološkom dužinom neposredno iza naglasaka

$$(\text{za } \circ \text{ nema potvrde}) \quad / = 70,48\% \quad \backslash = 74,76\% \quad \backslash\backslash = 65,71\%$$

Dobiveni kvantitativni odnosi pokazuju da je samoglasnik u slogu pod naglaskom $\circ$ (7,00 odnosno 100%) dulji nego pod naglaskom $/$ (6,63 odnosno 94,76%), dok je kvantiteta samoglasnika pod naglascima $\backslash\backslash$ i $\backslash$ približno jednaka (4,57 odnosno 65,24% i 4,60 odnosno 65,71%). Podaci Ivić-Lehiste nadalje pokazuju da je opći kvantitativni odnos dužine u slogu neposredno iza naglašenog 4,92 odnosno 70,32% (zaokruženo). Taj je odnos dobiven zbrajanjem pojedinačnih veličina utvrđenih za dužinu samoglasnika u slogu neposredno iza naglašenog i dijeljenjem brojem naglasaka, napokon je istim postupkom izražen u postocima. Analogno je opći kvantitativni odnos kračine u slogu neposredno iza naglašenog 3,20 (zaokruženo) odnosno 45,715%. Te su veličine dobivene istim postupkom kao i za dužinu.

Podatke Ivić-Lehiste potrebno je usporediti s Maretićevima (odnosno s onim što se do sada u nas donekle provodilo intuitivno) jer će tek usporedba pokazati kako se odnose jedni prema drugima.

T. Maretić je za naglaske hrvatskosrpskoga književnog jezika (a to upravo znači za samoglasnike u naglašenim slogovima i za duge samoglasnike u nenaglašenim slogovima) pretpostavio ove kvantitativne odnose:

$$\text{\\} = 1 \quad \text{\} = 1\frac{1}{4} \quad \text{\textcirc} = 1\frac{3}{4} \quad \text{/} = 2 \quad \text{—} = 1\frac{1}{2}^*$$

Svedu li se ti mješoviti brojevi na cijele, dobit će se ova brojna vrijednost:

$$\text{\\} = 4 \quad \text{\} = 5 \quad \text{\textcirc} = 7 \quad \text{/} = 8 \quad \text{—} = 6^{**}$$

T. Maretić ništa ne kaže, kao što kažu Ivić-Lehiste, o kvantitativnom odnosu samoglasnika u nenaglašenim kratkim slogovima. Budući da je kao najmanju kvantitativnu vrijednost odredio kvantitetu samoglasnika u slogu s kratkosilaznim naglaskom (\\), i to brojem 1 (jedno cijelo), drukčije izraženo brojem 4, a za sve druge kvantitativne vrijednosti odredio veći broj, mora se uzeti da mu se kvantiteta samoglasnika u nenaglašenim kratkim slogovima podudara s kvantitetom samoglasnika u slogu pod kratkosilaznim naglaskom.

Ako se i Maretićevi kvantitativni odnosi izraze u svojim postocima, i to tako da se najveća kvantiteta samoglasnika (tj. u slogu pod dugouzlaznim naglaskom) odredi sa 100%, dobit ćemo ove relativne kvantitativne veličine:

$$\text{/} = 100\% \quad \text{\textcirc} = 87,5\% \quad \text{\} = 62,5\% \quad \text{\\} = 50\% \quad \text{—} = 75\%^9$$

Pretpostavljena prosječna kvantiteta samoglasnika u nenaglašenim kratkim slogovima bila bi izražena sa 50%.

Maretićevi kvantitativni odnosi pokazuju da je samoglasnik u slogu pod naglaskom / (8 odnosno 100%) dulji nego pod naglaskom \textcirc (7 odnosno 87,5%), a i nešto je veća kvantiteta samoglasnika u slogu pod naglaskom \ (5 odnosno 62,5%) nego pod naglaskom \\ (4 odnosno 50%). Dužina samoglasnika u slogu neposredno iza naglašenog (6 odnosno 75%) znatno je veća nego kvantiteta samoglasnika u slogovima pod kratkim naglascima¹⁰, dok se kvantiteta samoglasnika u kratkim nenaglašenim slogovima, prema postavljenim kriterijima, praktički izjednačuje s kvantitetom samoglasnika u slogu pod kratkosilaznim naglaskom (4 odnosno 50%).

Razlika se kvantitativnih odnosa koje su dobili Ivić-Lehiste i koje je odredio T. Maretić najpraktičnije može usporediti ako se u oba slučaja za osnovu uzme najveća dobivena vrijednost, odnosno 100%. Ako najprije za osnovu uzmemo najveću Maretićevu kvantitativnu vrijednost od 100% (tj. trajanje

* Ova se dužina odnosi samo na samoglasnik u slogu neposredno iza naglašenog sloga. Po Maretiću je druga dužina znatno kraća i određena je veličinom 1¼.

** Druga bi dužina bila određena sa 5.

⁹ Druga bi dužina bila određena sa 62,5%.

¹⁰ Kvantiteta druge dužine (5 odnosno 62,5%) približno odgovara prosjeku kvantitete samoglasnika u slogovima pod kratkim naglascima.

samoglasnika u slogu pod dugouzlaznim naglaskom) pa prema njoj izračunamo dobivene podatke Ivić-Lehiste, dobit ćemo ove međusobne odnose:

Maretić: / = 100%   ○ = 87,5%   \ = 62,5%   \ \ = 50%
 — = 75%   ∪ = 50%

Ivić-Lehiste: / = 82,875%   ○ = 87,5%   \ = 57,5%   \ \ = 57,125%
 — = 61,5%   ∪ = 40%

Ako sada za osnovu uzmemo najveću kvantitativnu vrijednost Ivić-Lehiste od 100% (tj. trajanje samoglasnika u slogu pod dugosilaznim naglaskom) pa prema njoj izračunamo Maretićeve podatke, dobit ćemo ove međusobne odnose:

Ivić-Lehiste: ○ = 100%   / = 94,76%   \ = 65,71%   \ \ = 65,24%
 — = 70,32%   ∪ = 45,71%

Maretić: ○ = 100%   / = 114,257%   \ = 71,428%   \ \ = 57,142%
 — = 85,71%   ∪ = 57,14%

Nije nam poznato kako je T. Maretić došao do svojih kvantitativnih odnosa, ali usporedba pokazuje, što nije bez važnosti za normirani književni jezik, da su Maretićeve veličine zaokružene i da je kvantitativni razlikovni raspon maksimalno iskorišten. Bitna je pak razlika između dobivenih veličina da je po Maretiću najdulji samoglasnik u slogu pod dugouzlaznim naglaskom (/), a Ivić-Lehiste imaju najdulji samoglasnik u slogu pod dugosilaznim naglaskom (○). Maretićeva bi veličina bolje odgovarala za književni jezik, pogotovu što je analogno i samoglasnik u slogu pod kratkouzlaznim naglaskom (\) dulji u objema varijantama (makar po mjerenjima Ivić-Lehiste nezatno) nego pod kratkosilaznim naglaskom (\ \). Osim toga i artikulacijski razlozi, sa svim komponentama koje imaju udjela u fiziologiji naših naglasaka (intonacija i vrsta intenziteta), omogućavaju dulje trajanje samoglasnika pod uzlaznim nego pod odgovarajućim silaznim naglascima.

Bez obzira na to kako gledamo na dobivene kvantitativne odnose, pitanje je trebalo postaviti i ono je, najprije Maretićevom zaslugom i sada Ivić-Lehiste, ozbiljno pokrenuto. U jeziku kakav je hrvatskosrpski, gdje kvantiteta ima fonološku vrijednost, kvantitativni odnosi moraju biti utvrđeni. Možemo li smatrati da je za naš književni jezik posao utvrđivanja izvršen time što su Ivić-Lehiste objavili rezultate svojih kvantitativnih mjerenja hrvatskosrpskih samoglasnika na osnovi govornih podataka koje je pružio Pavle Ivić i time na neki način revidirali, odnosno prilagodili današnjici nekadašnje Maretićeve kvantitativne veličine? Umjesto pozitivnog ili negativnog odgovora potrebno se podsjetiti funkcije i prava samoga književnog jezika. Prednost je za hrvatskosrpski književni jezik što ima jak oslonac u konkretnoj govornoj (novostokavskoj) osnovici, a nedostatak što je zbog toga stalno izložen opasnosti neprekidnoga

dijalektiziranja. Razliku u kvantiteti kao fonološku vrijednost primio je naš književni jezik iz svoje (novoštokavske) govorne podloge. Ona se u njemu i dalje zadržala s razlikovnom funkcijom, kao što je ona i dalje jedna od bitnih karakteristika njegove govorne podloge. Ali zbog svoje funkcije općedruštvenoga sredstva za sporazumijevanje književni se jezik ne može često ili neprekidno izmjenjivati. Pogotovu je protivno pravima i funkciji književnog jezika da mu govorna osnovica, uostalom prilično nehomogena u kvantitativnim odnosima, nameće sve svoje, čak i hirovite promjene. Stalnost je književnog jezika njegova osnovna prednost, pa moramo težiti k stalnosti i u kvantitativnim pitanjima. Maretićevi kvantitativni odnosi nisu imali jačeg odjeka u našoj stručnoj literaturi (u priručnicima hrvatskosrpskog jezika), ali se u nas prilično ustalilo mišljenje o kvantitativnim odnosima samoglasnika i u slogovima pod naglascima i u nenaglašenim slogovima koje se u bitnome slaže s odnosima koje je postavio T. Maretić. Konkretno brojčane veličine tih odnosa obično su se zanemarivale (jer su i suviše subjektivne), ali se relativna vrijednost tih odnosa najčešće nije dovodila u pitanje. Konvencionalna je norma da su samoglasnici u slogovima pod uzlaznim naglascima relativno dulji od samoglasnika pod odgovarajućim silaznim naglascima. To što se pojedini naglasci ne prepoznaju samo po svojoj uzlaznosti ili silaznosti, po vrsti intenziteta i po trajanju samoglasnika u slogu u kojem se ostvaruju nego i po kvantitativnoj i intenziteskoj karakteristici idućeg samoglasnika, ne mora biti razlog da se kvantitativna vrijednost naglašenih samoglasnika ispusti iz razmatranja, pogotovu ako postoji mogućnost da se nejednako normira. Izgrađenost se književnog jezika i ogleda u tome koliko su jasno određeni, ustaljeni i pretkažljivi svi njegovi elementi. U pitanju kvantitete samoglasnika u naglašenim i nenaglašenim slogovima (u onima neposredno iza naglašenih i u onima dalje od njih, ispred ili iza njih) naša jezična znanost još nije izrekla konačan sud. Mjerenja koja su u tom području, na osnovi podataka samo s jednoga područja i jednog informatora, izvršili Ivić-Lehiste pokazuju da u današnje vrijeme postoje objektivne i tehničke mogućnosti za utvrđivanje odnosa takve vrste. Da bi određeni kvantitativni odnosi bili prihvatljivi kao norma za hrvatskosrpski književni jezik, potrebno bi bilo izvršiti slična mjerenja s više pogodnih govornih objekata i na više područja s novoštokavskom govornom podlogom, i to ne samo u seoskoj (patrijarhalnoj) nego i urbaniziranoj govornoj sredini. Tek bi se na osnovi srednje vrijednosti tako dobivenih kvantitativnih veličina mogli utvrditi konkretni kvantitativni odnosi za sve tipove kvantiteta samoglasnika u naglašenim i nenaglašenim slogovima. Ipak bi i tada trebalo voditi računa o posebnoj funkciji i pravima književnog jezika, pa bi se mogle prihvatiti i neke manje korekcije dobivenih rezultata u smislu da se maksimalno iskoristi kvantitativna razlika između samoglasnika u slogovima pod različitim naglascima i u nenaglašenim slogovima. Kao razlikovno sredstvo veća razlika u kvantiteti npr. samoglasnika u slogu pod naglaskom \ i // osigurava i uvjetuje bolju čujnu razliku između njih i time pridonosi stabilnijem očuvanju

njihovih fonoloških razlika, funkcionalnih i karakterističnih za hrvatskosrpski književni jezik. T. Maretić je bio svjestan vrijednosti razlike u kvantiteti među samoglasnicima u naglašenim i nenaglašenim slogovima, pa su vjerojatno i kvantitativni odnosi koje je on predvidio prije rezultat njegova svjesnog nastojanja da se razlika u kvantiteti maksimalno iskoristi kao razlikovno (ili makar samo kao zalihosno) sredstvo nego kakvih konkretnih mjerenja koja bi pokazivala kvantitativne odnose koje je on predvidio. To je dobar put za rješavanje pitanja u književnom jeziku.

Sve dakle pokazuje da je razlika u kvantiteti u našem jeziku nužna i da je potrebno da su dugi samoglasnici i u nenaglašenim slogovima znatno duži od kratkih, i to ne samo od nenaglašenih nego i od naglašenih. Na to se svode i Maretićeva i Milasova i Miletićeva zapažanja, a to se potvrđuje i u primjerima iz naše starije književnosti gdje je dužina označavana dvostrukim slovima za pojedine samoglasnike, i to ne samo u naglašenu (graad = grād) nego i u nenaglašenu slogu (budee = būdē).

Ako se ipak slažemo da kvantitativne odnose treba revidirati, to se može učiniti jedino dogovorno, konsultirajući veći broj informatora, s raznih područja. Mjerenja koja su izvršili Ivić-Lehiste izvanredno su poučna za svaki sličan postupak, a njihovi su podaci vjerojatno najbolji mogući uzorak za ispitivano područje (Novi Sad).

Bitno je u pitanju kvantitativnih odnosa, kao i u ostalim pitanjima normiranoga književnog jezika, da su ti odnosi, u određenom vremenu, utvrđeni i obavezni, tj. da se ne podešavaju prema svakidašnjoj individualnoj praksi, odnosno prema praksi određenoga broja govornika ili prema časovitom stanju na nedovoljno reprezentativnom govornom, odnosno jezičnom području.

Pošto je ovaj članak već bio napisan, dobio sam u ruke rad: Ilse Lehiste i Pavle Ivić, Naglasak u hrvatskosrpskom — Eksperimentalna rasprava, objavljen u 4. svesku Mičiganske slavističke građe, izdanje Odjela za slavenske jezike i književnosti, 1963. (orig.: Michigan Slavic Materials, Accent in Serbo-croatian — An Experimental Study, by Ilse Lehiste and Pavle Ivić, No. 4, Department of Slavic Languages and Literatures). Predmet je ove rasprave približno isti kao i one koju su ti isti pisci objavili u Novom Sadu. Bitna je ipak razlika što su sada osim od glavnog informatora Pavla Ivića govorne podatke (snimljene na Radio-stanici Novi Sad) uzimali još od 12 informatora, od kojih su sedam spikeri radija u Novom Sadu, a ostali su studenti hrvatskosrpskog jezika i književnosti u Novom Sadu. Samo su tri informatora podrijetlom izvan Vojvodine i najbližih gravitacijskih područja (i to po jedan iz Brčkog, Plitvica i Gračaca), ali su i oni naturalizirani Vojvođani. Može se dakle uzeti da je sada istraživanjima obuhvaćeno cijelo vojvodansko govorno područje, a ne kao prije samo Novi Sad, što je za ovakve analize i te kako važno. Pisci su u ovom radu utvrdili da je prosječna dužina samoglasnika u slogu pod naglaskom **ˀ** znatno duža nego u slogu pod naglaskom **ˁ**, ali je dužina dugih samoglasnika u zanačljanim slogovima i dalje praktički identična s dužinom samoglasnika u slogovima pod kratkim naglascima (usp. str. 78). To s jedne strane potvrđuje da su podaci Pavla Ivića bili mjerodavni za vojvodansko govorno područje, a s druge strane da se to područje po svojim kvantitativnim odnosima znatno razlikuje od odnosa koje je utvrdio B. Miletić na osnovi podataka pretežno iz središnjih novoštokavskih govora. Preostaje dakle da se istraživanja prošire na sve hrvatskosrpsko jezično područje i da se dogovorno prihvate oni kvantitativni odnosi koji bi najviše odgovarali prosjeku dobivenih veličina i potrebama normiranoga jezika.

PITANJA I ODGOVORI

SMIJE LI SE UPOTREBLJAVATI ZAMJENIČKI SI?

Književnik Krsto Špoljar požalio se na lektore: »Svaki mi zamjениčki *si* pretvaraju u *sebi*. Mislim da nemaju pravo jer nije isto: Ja *si* to ne mogu dopustiti. Ja *sebi* to ne mogu dopustiti, kao što nije isto niti: Ja *ti* to ne mogu dopustiti. Ja *tebi* to ne mogu dopustiti.« Ali unatoč tome nije bio siguran pa je pitao tko ima pravo. Odgovorio sam mu da griješe lektori. *Si* je pogrešan kad je suvišan, kao u vezama: *sjesti si, ustati si, pojesti si*, ali tu ne pomaže ni pretvaranje u *sebi*. Tamo gdje se može pretvoriti u *sebi*, opravdan je kao što su opravdane i druge opreke: *ti* prema *tebi*, *mi* prema *meni*, *joj* prema *njoj*... Misleći da je to slučajan hir jednoga lektora, odgovorio sam mu usmeno. Ali vidjevši da tako misle i neki lingvisti (v. Jezik, XII, str. 60) smatram da je potrebno i javno odgovoriti.

U Gramatici srpskohrvatskog jezika Mihaila Stevanovića (Beograd, 1951, str. 186—188) među zamjениčkim oblicima ne nalazimo *si*. To bi već dalo uporište onima koji smatraju da se *si* u književnom jeziku ne smije upotrebljavati, premda to nije rečeno. Izričito se to kaže u Gramatici hrvatskosrpskoga jezika Brabeca, Hraste, Živkovića (Zagreb, 1963): »u dativu enklit. oblik *si* nije književan« (str. 96). Bez obrazloženja.

T. Maretić misli drugačije. U Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika (Zagreb, 1931, str. 156) stavlja ga doduše u zagradu, ali na str. 158. kaže ovo: »Za dat. sing. pored *sebi* nalazi se i enklitički oblik *si*, ali je rijedak u narodu; imamo ga u primjeru: nijesu vuci stekli po poruci, nego što *si* sami priprave. nar. posl. 218; u Srijemu i po Slavoniji govore: uzmi *si*, oseci *si* hleba. V. rječn. kod *си*. Tako se govori i: pomoz *si* sam i t. d. Ali narod i *si* i *sebi* izostavlja obično svuda, gdje se iz smisla vidi, da subjekt za se štogod radi; govori se na pr. nađoh u nevolji dobra prijatelja, dakle ni nađoh *si* ni nađoh *sebi*. Teško je shva-

titi, kako je oblik *si* u uzvičnim rečenicama postao pleonazam, koji ne znači ništa, na pr. kad se kaže: blago li *si* meni! V. rječn. kod *благоро мени*, teško *si* ga meni! kod *ра*.«

I J. Florschütz u Gramatici hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1940, ima *si* u zagradi, ali ga ni on ne osuđuje premda prednost daje *sebi*: »Običajni je dativ *sebi* nego *si*. Kupi *sebi* lanen pojas. Često je *si* uopće suvišno. Uzmi (*si*) tu knjigu. Pomislimo (*si*) jednu točku. Zapamtite (*si*) to« (str. 44).

Maretić je u Jezičnom savjetniku bio znatno određeniji. Na str. 131. piše: »*si*, sich (dat. sing.); ne valja misliti, da se *si* u književnom jeziku ne smije nikad upotrebljavati, i ako je običnije: *sebi*. Ima prilika, kad je i *si* i *sebi* zališno i pogrešno; to je onda, kad se i bez *si* (*sebi*) razumije sve, što treba, na pr. ja ću *si* (*sebi*) to razgledati, vi ste *si* (*sebi*) dobro zapamtili, on *si* je (*sebi*) to izabrao.«

No najbolje i najpotpunije obrazložio je bit problema Nikola Andrić u Braniču jezika hrvatskoga: »Što se tiče enklitičkoga oblika 'si' za dativ povratne zamjenice, tu treba da se napose zaustavimo. Mnogi naši književnici drže, da je ta enklitika nepravilna. A to nije istina. Nesamo da oblik nije nepravilan, nego ga imamo uklopljena u narodne poslovice i uzrječice, koje se ne daju mijenjati, kao: Pomoz *si* (ili *se*) sâm, pa će *ti* i Bog pomoći; nisu vuci stekli po poruci, nego što *si* sami priprave; teško *si* ga meni itd. Drugo je naime u stvari. Ovaj 'si' danas je već dosta rijedak u narodu, pa ga ni u književnosti ne treba upotrebljavati ondje, gdje se misao i bez njega razumije. U ovoj stvari dosta je skrivio Bošković, koji je shvatio Daničićevu napomenu nadno strane u 'Oblicima', na kojoj je govor o ovoj povratnoj zamjenici, kao da valja mjesto svakoga 'si' staviti 'sebi', pa predložio mjesto: 'da *si* kupim' rečenicu: 'da kupim *sebi*'. I od toga vremena natrpan nam je književni govor punim oblicima 'sebi'. A u Boškovićevu primjeru nije potreban ni 'si' ni 'sebi'. Pa ako osjećamo, da baš trebamo dativ, onda